

KOLCU, AYINGACI, KAÇAKÇI TÜRKÜ VE AĞITLARI

OKAN MURAT ÖZTÜRK

*Ruhsatîm de sözüm haklı değil mi
Bu destan tiryaki aklı değil mi
Şimdi kaçak tütün saklı değil mi
Kesede bir tutam bulunur m'ola*

—Âşık Ruhsatî

M

ETİNLERİ ve ortaya çıkışları itibarıyla, zaman zaman 'sosyal tarih' alanına önemli ölçüde veri sağlayabilen 'halk şarkıları,' çeşitli yönleriyle, bağlantılı oldukları insan toplulukları açısından dikkate değer sosyolojik boyutlar da taşır. Şiir, müzik, antropoloji, sosyoloji, folklor ve tarih gibi alanların kesiştiği çeşitli kavşaklarda, halk şarkısı metinlerinde dile getirilen bazı ayrıntıların, sadece tanıklık içermeleri sebebiyle değil fakat aynı zamanda, toplumsal bellekte iz bırakmış olayların niteliğiyle ilgili olarak da, üzerinde titizlikle durmaya değer bilgi ve veriler içerdikleri görülür. Sonuçta gerek 'sözlü tarih' gerek 'yerel tarih' gerekse de 'toplumsal bellek' açısından halk şarkılarının ve içerdikleri öykülerin, belirtilen alanlarda araştırma yapanlar için önemli bir 'buluşma' ve 'işbirliği' sahası oluşturduğunu söylemek gerekir.

Türkiye'nin çeşitli yörelerinden farklı zaman dilimlerinde derlenmiş türkü ve ağıtlar arasında, 'kaçakçılık,' 'kolculuk' ve 'ayıncılık' üzerine söylenmiş ne gibi örnekler bulunmaktadır? Bunları konu ve içerikleri bakımından tespit etmek ve nasıl bir sosyal gerçekliğe tanıklık ettiklerini analiz etmek mümkün müdür? Bu sorular ilk bakışta, 'iğneyle kuyu kazma'ya veya 'samanlıkta iğne arama'ya benzeyebilir. Bu tür bir araştırma ile repertuvarda tespit edilen örneklerin, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla birlikte meselenin halk hafızasında nasıl izler bıraktığını anlamaya somut katkılar sağlayacağı açıktır.

Kaçakçılık, güncelliğini koruyan bir meseledir ve görünen odur ki mevcut ekonomik süreçler, ihtiyaçlar, zaruret-

ler, kısıtlamalar, sömürü veya istismarlar devam ettiği sürece de, bir mesele olarak güncelliğini korumayı sürdürecektir. Devletler ve hukuk açısından bakıldığında kaçakçılık, 'gayrimeşru' ve 'yasa-dışı' bir ticaret faaliyetidir. Meselenin ekonomik, siyasi, idari ve toplumsal boyutlarının, kaçakçılık konusunu, çok boyutlu bir problem hâline getirdiği bir gerçektir. Bu çerçevede türkülerin, toplumsal açıdan iki temel nitelik ve işlevi göz önüne alındığında, 'hafıza-hatırlama-unutmama' ve 'duygudaşlık-hâlden anlama' (şimdilerde 'empati') bakımlarından kaçakçılık konusuyla ilgili olarak, halk musikisi bağarında, önemli örneklerle karşılaşılmaktadır. Bu örnekler, bir yandan kaçakçılık coğrafyasının genişliğine dikkatimizi çekerken diğer yandan da kaçakçılık olayları arasındaki 'ne idülük' bağları üzerinde düşünmemize imkan vermektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında ilk dikkat çeken husus, konuyla ilgili türkülerin, coğrafya açısından; ticaret yolları veya sınır kesimleri ile alakalı oluşudur. Kaçakçılık konusuyla irtibatı bulunan türkülerin 'yöre' dağılımları, ekonomik açıdan bu iki tip 'hat' veya 'merkez'le uyum içindedir. Ege limanlarından İç Anadolu'ya uzanan güzergah, Karadeniz limanları ve çevresi, Güneydoğu sınır bölgesindeki iller, kaçakçılık üzerine söylenmiş türkü ve ağıt örneklerinin başlıca yurtlarıdır.

Kuşku yok ki, ağdın olduğu her yerde, ölüm de vardır. "Ağıt, ölüm veya benzeri bir felaket için yakılıp söylenildiği için ağdın konusunu ve nakışlarını bu trajedi belirler."¹ Kaçakçılık türkülerinin büyükçe bir bölümünde; 'silah,' 'martin,' 'tüfek,' 'mavzer,' 'vuruşma,' 'çatışma,' 'yaralanma,' 'kan,' 'ölüm,'

'tütün,' 'reji,' 'kolcu,' 'müfreze,' 'zaptiye,' 'takip,' 'baskın,' 'ma(h)pus,' 'bedel,' 'mal,' 'kader,' 'zalim,' 'düşman' gibi 'anahtar kelimeler'in sıkça yer aldığı görülür. Bu bakımdan 'hafızada yer eden' trajik olay örgüsü içinde belirtilen kelimeler, gerçekten de 'anahtar' bir rol üstlenmiş görünürler. Bu metinlere bakıldığında, ekonomik anlamda kâr, rant ve sömürünün karşısında geçim derdi, yoksulluk ve hayat mücadelesinin yer aldığına tanık olunur. Bu yüzden kaçakçılık üzerine söylenmiş türkü ve ağıtların ilettikleri mesaj, 'insan' ve 'toplum' açısından 'acılı'dır. Bu metinlerin önemli bir kısmında, 'bizzat' bu trajik olayları yaşayan insanların özlü ve kısacık hikayeleri yer alır. Geçim sıkıntısı ve yoksulluk içindeki çaresiz insanlar, hayatlarını hiçe sayarak ölümlerine burun buruna bir var olma ve 'hayatta kalma' mücadelesi vermektedir. Onların bu durumuna şahitlik eden ve aynı toplumun 'vicdan sahibi,' 'adalet duygusu gelişmiş,' 'hak arayışı' içinde olan, 'haksızlığa direnmeye çalışan' veya 'kaderine razı olmuş' diğer insanları, bu olayları, insani ve toplumsal hassasiyetlerinin, 'hâlden anlama' vasıflarının bir gereği olarak türkü ve ağıtlara dökmüşlerdir. Burada tanıklıkla beraber, 'hemhâl oluş' ve 'tarihe not düşmek' anlamında da yaşananları 'ifade ve hikaye ediş' vardır. Bu türkü ve ağıtları söyleyenler, muhatap olunan hayat şartlarının 'bedel'ini, duyarlı kelimelerle dile getirmişler; 'acı'yı paylaşmışlar; hafızada iz bırakmışlar ve yaşananları, çoğu kez doğrudan isim ve yer adları vererek öykülemişlerdir.

Anadolu, bir hakikat olarak, kaçınılmaz nitelikteki 'ölüm' hadisesine, 'ağıt'la karşılık vermiştir. Ağıt, sadece bir yazıklaşma değildir. Ağdı yakılan

kişi veya olayın, mutlaka, ‘hatırlanmaya değer’ bazı vasıfları vardır. Zulmedene, kötülük yapana, insanları hor görene, ezene ağıt yakılmaz; onlara beddua edilir. Ağıt; talihsizlerin, bahtsızların, haksızlığa uğrayanların, iyilik yapanların, zulme karşı çıkanların, kadere kurban edilmişlerin ‘unutulmama/hatırlanma’ hikayeleridir. Tarihe düşülen nottur, ağıt. Bu yüzden, ‘sıradan’ insanları anlatsalar bile, bu insanların övülmeye, hatırlanmaya, unutulmama ya değer yönlerini, hususiyetlerini veya talihsizliklerini dile getirip hikaye eder, ağıtlar. Ağıt metinleri, anlatılan kişinin hayatında yeri olan isimler, yerler veya olaylarla çevrilidir.

Kaçakçılık üzerine söylenen türkülerin çoğunluğu da ağıt karakterindedir. Ağıt ve türkü ayrımında, halk müziği pratiğinde öne çıkan önemli bir ölçüt; ilkinin çoğunlukla usul ve tempodan bağımsız, serbest tarzda (uzun hava

karakterinde), ikincisinin ise belli bir usul ve tempoda söylenmiş olmasıdır.² Bu yüzden konuları bakımından ağıt karakterinde söylenmiş bazı türküler, ‘türkü-ağıt’ veya ‘ağıt-türkü’ diye nitelemek mümkündür. Kaldı ki Anadolu’daki örnekleri içinde serbest ve usullü tarzları bir arada kullanan örneklerin sayısının da oldukça fazla olduğunu burada hatırlatmak gerekir. Burada yer verdiğimiz örneklerin hemen bütününde, kaçakçının ölümü veya öldürülmesiyle karşılaşırız. Geçim derdine çare bulmak için girilen hayatta kalma mücadelesi, ‘yasa koyucu’ların meşru-gayrimeşru ayrımlarının bir anlamda boyunduruğuna vurulmuş olur. Kaçakçılık, yaygın ve sistemli bir şebekeye ihtiyaç duyar. Bu şebeke içinde önemli bir çoğunluk hayatlarını ortaya koyup kazanabileceklerinin en azını kazanırken az sayıda rantıye, keyifle ellerini ovuşturur.

Kaçakçı nitelemesinin, burada, türkülere yansıdığı boyutuyla, böylesi bir yasadışı ticaret sürecinin, ‘saha’da ki, yoksul ve yoksun çalışanları için olduğunu anlamak gerekir. Kaçakçılığı sistemli bir ticari faaliyet olarak yürütenler ve kaçakçılığın patronluğunu üstlenenler, türkü veya ağıtlarda hemen hiç yer almaz ve anılmaz. Ancak hayati tehlikesine rağmen ucuz iş gücü oluşturmaları anlamındaki kaçakçılık ‘işçileri’nin hemen hep ölümle sonuçlanan trajik hikayelerinde, toplumsal açıdan önemli bir problemin mevcut olduğu açıktır. Sonuçta dâhil olunan yasadışı ticaret sürecinde hayatını ortaya koymuş olsa da, buna sebep olan ekonomik rant piramidinin en altındaki en geniş tabanda yer alan bu insanların, ‘geçim’ temin etmek adına, belki de risklerinin çok da farkında olmadan veya ‘kolaylarına’ geldiği için böyle bir yola girmiş olmalarını, sosyoekonomik açıdan doğru değerlendirmek gerekmektedir. Bu yönüyle insan hayatı, kaçakçılıktaki en ‘ucuz’ meta görünümündedir. Kaçakçılığın ekonomik örgütlenme biçimi son derece girifttir ve kaçakçılık eyleminin ‘görünür’ yüzünde, ‘hayatını ortaya koyan’ çaresiz insanlar bulunmaktadır.

Bu inceleme bakımından dikkat çeken önemli bir yöre Kilis’tir. ‘Kaçak mal’ denildiğinde, Türkiye’de akla ilk gelen yerlerden biri olan Kilis, özellikle barak ağız ağıtlarda, sınıra döşenen mayın konusunu işleyen ağıtlarıyla tanınır. Bu bağlamda, “Tahsin’in Ağzı” olarak da bilinen “Tibil’den çıktı on iki atlı” dizesiyle başlayan barak ağıdının, bu acılı olayı tipik olarak yansıtan örneklerden biri olduğunu, burada belirtmek gerekir.

Aşağıdaki metinler, kaçakçılık, kolculuk ve ayıncılık olaylarına bağlı olarak halk belleğinde yer etmiş türkü ve ağıtlara dair birkaç seçkiyi ihtiva etmektedir. Tütün ve etrafında gelişen akıl almaz sömürüye tanıklık eden

türkü ve ağıtların hepsinin derlenmiş olduğunu düşünmek mümkün değildir. Ancak burada yer verilen örnek seçkinin bile, meselenin sahip olduğu boyutlar hakkında yeterince bilgi ve tanıklık içerdiği, metinler dikkatle okunduğunda görülmektedir.

Ayngacı Türkü-Ağıdı³

Zeybek misin zeybek donu giyecek

Katıl misin tatlı canı kıyacak

Cahil misin el sözüne uyacak

Koç gibi meydanlarda dönenlerdeniz

Biz ahbap uğruna ölenlerdeniz

Döküldü mü maşrapamın kalayı

Bozuldu mu zeybeklerin alayı

Düşmanları öldürmenin kolayı

Koç gibi meydanlarda dönenlerdeniz

Biz ahbap uğruna ölenlerdeniz

Aliverin **martinimi** atayım

Atayım da **Karaşar**'ı katayım

Fırsat verin **düşmanları** haklayım

Koç gibi meydanlarda dönenlerdeniz

Biz ahbap uğruna ölenlerdeniz

Kilis Kaçakçı Memed Ağıdı ("Memed'e Yazık")⁴

Tibil'den çıktı da on iki atlı

Mayına düştük de yolumuz bağlı

Daima karadır yiğidin bahtı

Vurma zalım vurma Memed'e yazık

Yıkılmış evleri **kaderi** bozuk

Atlar çıktı **Kilis** yolu göründü

Yol parası da **zalımlara** verildi

Duymadın mı anam oğlun **vuruldu**

Vurma zalım vurma Memed'e yazık

Yıkılmış evleri **kaderi** bozuk

Kaçakçı Ağıdı ("Ezo Gelin")⁵

Turnayı uçurdum **Uruş köyünden**

Tilsevet Gölüne battı mı dersin

Bir haber almadım **Zambır köyünden**

Sibib'e telinden attı mı dersin

Hele **Devehüyük** geçit yeridir

Bozhüyük'te gümanının biridir

Alıp giden **Türkmenlerin** eridir

Bir gece **Kozbaş'ta** yattı mı dersin

Önünde **Sacı** var, geçmez orayı

Hep avcılar arar bahtı karayı

Şaine, Küllü'yü, hem Zügara'yı

Bu üç köyü şavkı tuttu mu dersin

Mallarım kaçaktır, varma gümrüğe

Geç **Karakuyu'dan** otur **Düğnük'e**

Dön ha **Ezo**, dön ha, eski yurduna

Sahiplerin seni sattı mı dersin **Z**

Karaşar Zeybeği

Ayngacı Türkü-Ağıdı

NOTLAR

¹ İlhan Başgöz, *Türkü*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008, s. 82.

² Süleyman Şenel, "Ayngacı Türküleri: Mâni, Türkü ve Şarkılarda Tütün," *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.

³ Karaşar, Ankara'dan derlenmiştir. Afyon taraflarında Molla Ahmed adına söylenen ağıt, "Karaşar Zeybeği" olarak da bilinen bu ayngacı ağıdı ezgisinin bir çeşitlemesiyle söylenir. "Karaşar Zeybeği"nde yer alan bazı dizeler, "Molla Ahmed" ağıdında, karşımıza şöyle çıkar:

Eridi mi maşrapamın kalayı

Dağıldı mı Moll'Ahmed'in alayı

Bir kama da öldürmenin kolayı

Koç gibi meydanda dönen Ahmed'im

Neslihan yoluna ölen Ahmed'im

⁴ Barak havası, Kilis'ten derlenmiştir.

⁵ Gaziantep'te derlenmiştir. Ağıdı yakan İzanlı Bekir Karaduman'dır.

KAYNAKÇA

¹ Mehmet Akpınar. "Reji idaresi (1908-1925)."Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 1998.

² Ömer Akpınar. *Giresun Türküleri ve Oyun Havaları*. haz. Hüseyin Akpınar. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.

³ Ali Ufkî. *Mecmûa-i Sâz ü Sâz*. haz. Şükrü Elçin. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

⁴ Ali Ufkî. *Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Sâz*. haz. Hakan Cevher. İzmir: Meta Basım, 2003.

⁵ İlhan Başgöz. *Folklor Yazıları*. İstanbul: Adam Yayıncılık, 1986.

⁶ İlhan Başgöz. *Türkü*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008.

⁷ Mustafa Batman. "Tobacco Smuggling in the Black-sea Region of the Ottoman Empire: 1883-1914."Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Şehir Üniversitesi, 2013.

⁸ Mehmet Bayrak. *Eşkiyalık ve Eşkiya Türküleri*. Ankara: Yorum Yayıncılık, 1985.

⁹ Niyazi Berkes. *İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?* İstanbul: Cumhuriyet, 1997.

¹⁰ Barış Borlat. "Atatürk Döneminde Türkiye'de Tütün ve

Sigara Kaçakçılığı (1923-1938)."Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2013.

¹¹ Peter Burke. "History and Folklore: A Historiographical Survey." *Folklore* 115/2 (2004): 133-139.

¹² Peter Burke. *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*. çev. G. Aksan. Ankara: İmge Kitabevi, 1978.

¹³ Philip V. Bohlman. *The Study of Folk Music in the Modern World*. Bloomington: Indiana University Press, 1988.

¹⁴ John Greenway. "Folk Songs as Socio-historical Documents." *Western Folklore* 19/1 (1960): 1-9.

¹⁵ Bruno Nettl. *Folk and Traditional Music of the Western Continents*. New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1973.

¹⁶ Süleyman Şenel. "Ayngacı Türküleri: Mâni, Türkü ve Şarkılarda Tütün." *Tütün Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.

¹⁷ Süleyman Şenel. "Türkü (Musiki)." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 41. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, s. 612-616.